

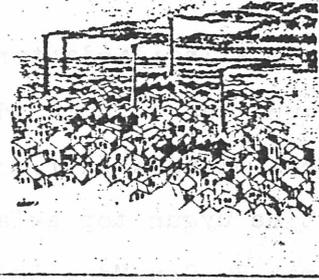

TÜRKİYE

9. DÜNYA ŞEHİRCİLİK GÜNÜ

6-7-8 KASIM 1985, ESKİŞEHİR

KENTLEŞME VE SANATLEŞME İYİLEŞİMİ
BİR SANATI KENTİNİN PLANLAMA VE
UYGULAMA SORUNLARI
ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ KOLLOKYUMU

Doğrudan ve İskan Bakanlığı
Şişli 62 Ticaret Bakanlığı
Eskişehir Belediyesi
Eskişehir Sanayi Odası
M.S.U. Şehircilik Araştırma ve Uygulama Merkezi
çalışmaları
Anadolu Üniversitesi tarafından düzenlenmiştir.

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE SANAYİNİN GELİŞİMİ VE ARAZİ KULLANIMI

Şinasi AYDEMİR,

Salıha AYDEMİR,

Gülnaz TEYMUR

KÜ.Mühendislik Mimarlık Fakültesi-Mimarlık Bölümü.Trabzon

9.Dünya Şehircilik Günü , 6-7-8 Kasım 1985, . ESKİŞEHİR

DOĞUKARADENİZ BÖLGESİNDE SANAYİNİN GELİŞİMİ VE ARAZİ KULLANIMI

Giriş:

Sanayi ve diğer sektörler arasında arazi kullanımına göre bir denge kurulması ve değerli tarım topraklarının elden çıkarılmaması üzerinde yoğun tartışma ve görüş birliği olduğu bilinmektedir. Ancak, budengelerin hemen her zaman kurulabileceği de söylenemez.

Bölgesel farklılıklar dikkate alındığında; tarım, sanayi, rekreasyon gibi kullanımlar arasında, kullanıma sunulacak alanlar da sınırlıdır. Bunu, özellikle Doğu Karadeniz bölgesinde görmemek olanaksızdır. Örneğin, bölgede geleneksel tarım ürünleri dahil, tarımsal üretime uygun toprakların tüm bölge topraklarına oranı ancak %9 civarındadır (Toprak Su Gen.Md., 1981).

Diğer taraftan Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki kentsel gelişme, kıyı boyu bir yoğunluk bölgesi oluşturacak şekilde devam etmektedir. Sözü edilen gelişme ise tarım yönünden elverişli I-IV .sınıf topraklar üzerinde yer almaktadır. Bu nedenle de sınırlı olan toprağın kullanımında belirli dengeler aramak zorunlu görülmektedir.

Bu bildiri de bölgesel sanayinin gelişimi kentleşme ile bağıntılı olarak irdelenmiş, bugünkü ve gelecekteki alan kullanımları irdelenerek bölgesel sanayinin nitelikleri ortaya konmuş ve yerleşimi eğilimleri izlenmiştir.

Diğer taraftan, kentsel gelişme ile sanayideki işgücü ve toplam sanayi işyerleri arasında bir bağıntının olup olmadığı, diğer bir deyişle kentleşme-sanayileşme olgusunun bölgesel görünümünün bir rasyoneli olup olmadığı üzerinde durulmuştur.

Yöntem:

Bu bildiriye esas olan araştırma Samsun-Hopa kıyı kuşağındaki kentlerde yürütülmüştür. İllerdeki Sanayi Teknoloji müdürlükleri ile DİE'nin bölge müdürlüklerinden küçük, büyük sanayi işyerleri hakkında bilgiler (kuruluş yılları, faaliyet kolları, istihdam kapasiteleri, alan kullanımları vb.) derlenmiştir. Bu amaçla 8000 ne yakın küçük işyeri ile 150 kadar büyük işyeri hakkında istatistikî ve kurumsal bilgiler değerlendirilmiştir.

Bulgular:

. Dogukaradeniz Bölgesi Kentsel Nüfus Değişimi:

Sanayileşme olgusu nüfusla bağlantılı olduğuna göre bölgesel nüfus değişimi-gelişiminin izlenmesi sanayileşme olgusunun bölgesel dağılımına da ışık tutacaktır. Bölgesel nüfusun değişimi-gelişimi mutlak nüfus artışları ve kıyı yerleşmelerinin birbirine göreceli gelişimini izleme açısından, nüfuslarının toplam nüfus içindeki paylarının değişimi ile ölçülmüştür. Şekil I.e bakıldığında 1970-1980 yılları arası nüfus artışlarına bağlı kentsel büyümenin Samsun, Trabzon, Ordu, Giresun ve Rize kentlerinde olduğu görülmektedir. Bu kentleri Ardeşen, Bafra, Bulancak ve Perşembe izlemektedir.

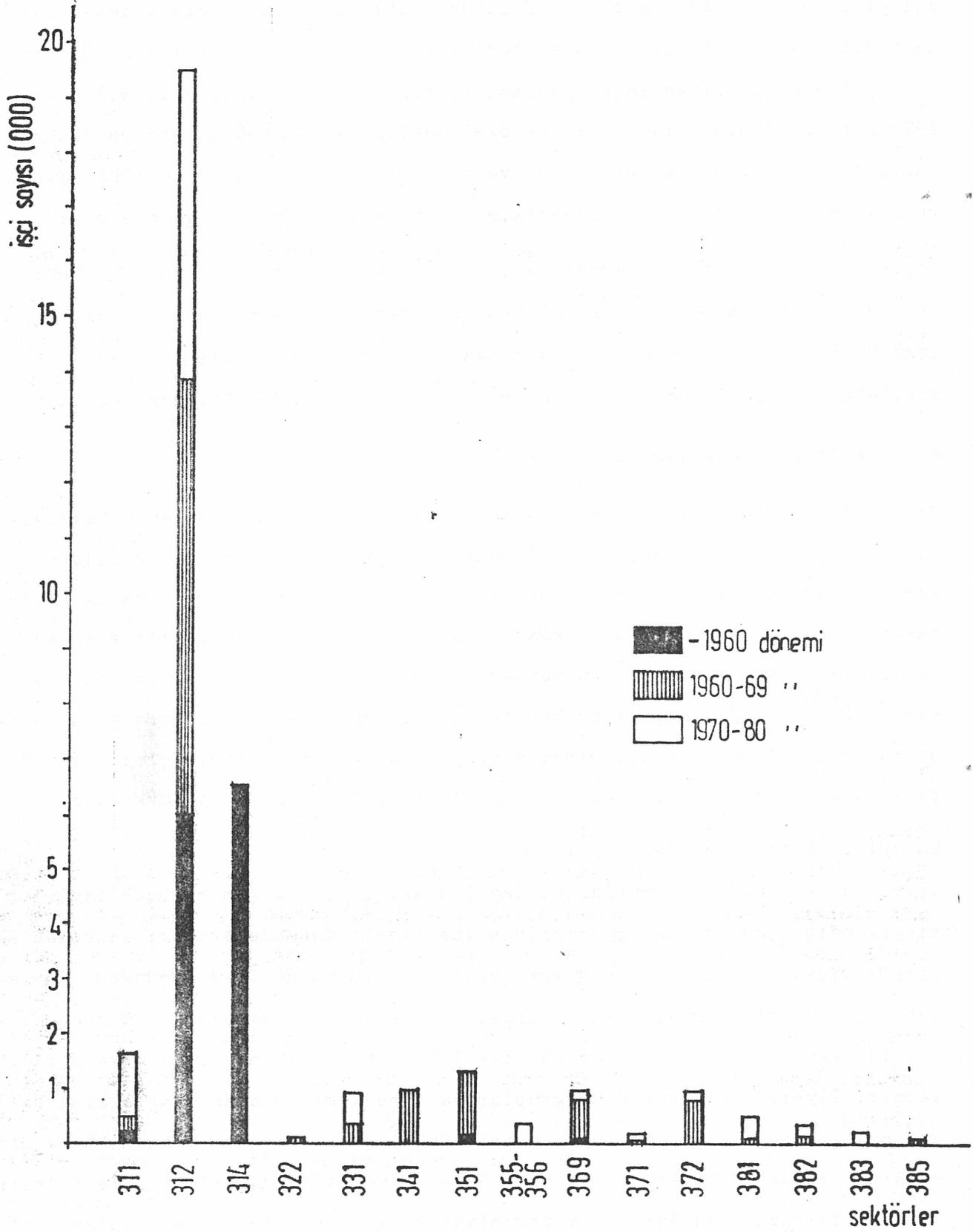
Doğukaradeniz Bölgesi sahil bandı kentsel yerleşmelerinin bölge toplam kıyı yerleşmeleri nüfusuna bakıldığında 1960-1980 arasında payları artan yerleşmelerin önem sırasına göre Vakfıkebir, Ordu-Fatsa, Araklı, Bafra, Sürmene-Ünye, Espiye(%010 ile %02 arası), azalan yerleşmelerin ise Çayeli, Rize, Çarşamba, Eynesil, Fındıklı, Akçaabat(%010 ile %03 arası) olduğu görülür. Diğer yerleşmelerin toplam nüfus içindeki paylarında herhangi bir değişim görülmemektedir.

DPT.2000 Yılı Nüfus Tahminleri'nin (Kocaman, 1980) 1980 yılı nüfusları ile karşılaştırılması Eynesil, Giresun, Samsun, Terme, Vakfıkebir ve Of nüfuslarının bölge içindeki göreceli önemlerinin %04 ile %022 arasında değişen oranlarda artacağını, Espiye, Bulancak, Yomra, Ünye, Sürmene, Araklı, Çarşamba, Tirebolu, Akçaabat, Çayeli, Rize ve Bafra'nınkinin ise %03-%019 arasında önemini yitireceğini göstermektedir.

Bu karşılaştırmadan çıkan önemli sonuç, bugünkü kentsel alanlardan, 2000 yılında Samsun, Giresun, Terme, Fatsa, Vakfıkebir, Of, Pazar, Eynesil ve Görele'nin kentsel kademelenme de önemleri daha da artan odaklar olarak ortaya çıkacaklarıdır.

. Sanayi Sektörünün Gelişimi:

Bölge sanayinin gelişimi, sektörel değişim-gelişim ve sanayinin niteliksel değişimi açısından incelenecektir. Sektörel gelişme her sektördeki büyük sanayi işgücü(işçi sayısı) artışı ile gösterildiğinde 1960 öncesi dönemde en önemli faaliyet gıda(çay, fındık, tütünde-312 ve 314 nolu sektörlerde) sektöründe görülmektedir(Bkz.Şekil 2). 1960 sonrası planlı dönemde gıda sanayinde artış önemini korumakla birlikte bölge sanayii çeşitlenmiş, yeni

ŞEKİL 2. İŞGÜCÜNÜN YILLARA GÖRE SEKTÖREL DAĞILIMI

sektörlerde faaliyetler başlamıştır. Bu değişime büyük ölçekli kamu ve özel girişimciler yatırımlarıyla öncülük etmişlerdir(kâğıt,kimya,metal sanayilerinde- 341,351,372 nolu sektörlerde-olduğu gibi). Kalkınmada Öncelikli Yörelere politikasının uygulandığı dönem olarak kabul edilebilecek 1970 sonrası dönemde ise daha çok özel sektör, ya bölge ürünleriyle düşey bağlantılı(gıda,ağaç işleri,metal ve metal işleri) ya da bölge tüketimine yönelik sektörlerde(lastik,plastik,metal eşya vb.) üretime girmişlerdir.

Toplam işgücünün kentler arası dağılımına bakıldığında bölgesel önemdeki kent sayısının fazla olmadığı görülür.En önemli yerleşmeler bölge sanayi işgücünün %24 istihdam eden Samsun başta olmak üzere sırasıyla Rize.Trabzon,Bafra,Çayeli,Giresun ve Ordudur(bölge toplam işgücü içindeki payları %19 ile %4 arasında değişmektedir).

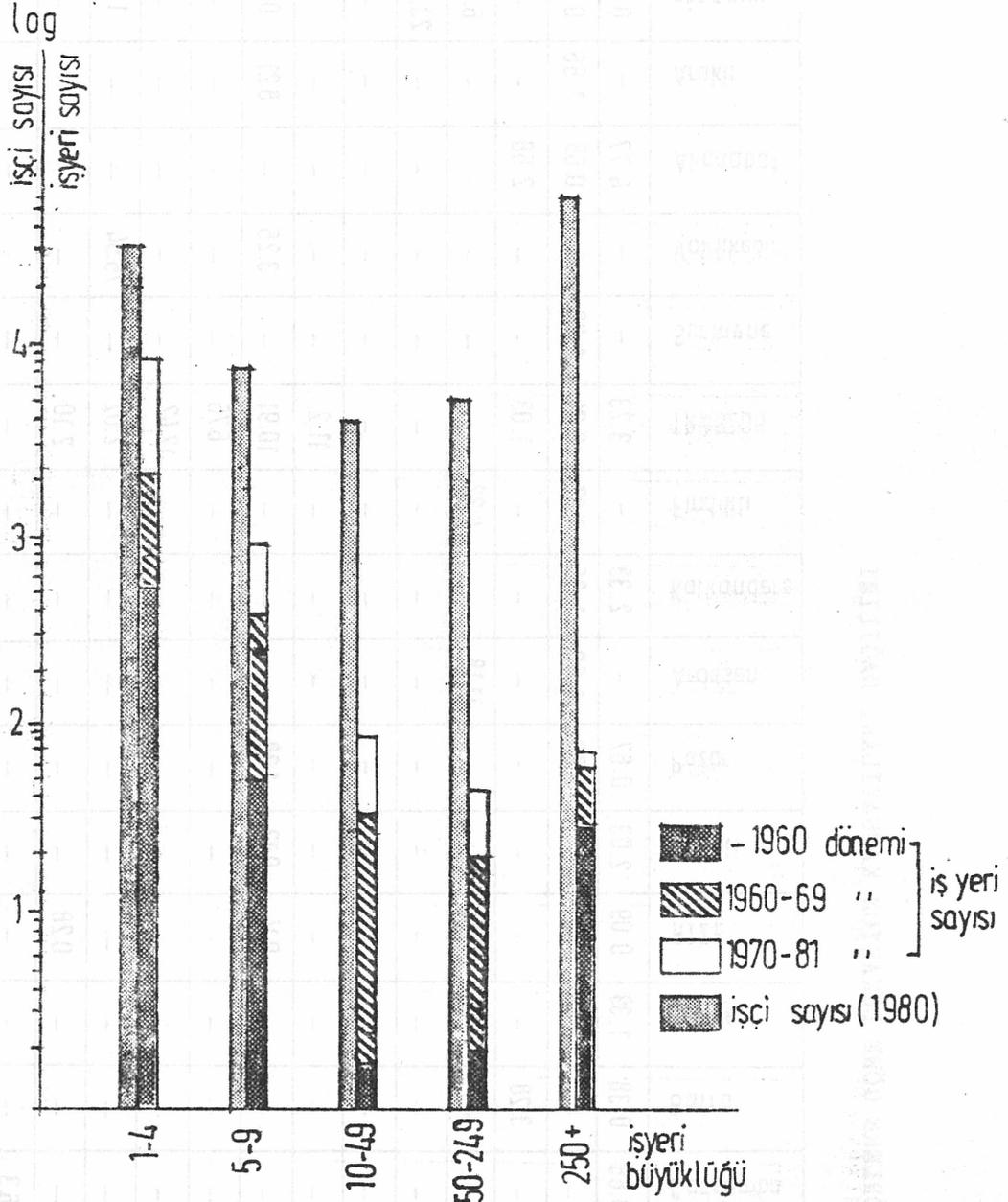
Sektörel çeşitlenme-gelişimin mekanda değerlendirilmesi lokasyon katsayıları ile yapılmıştır(Bkz.Tablo I).Buna göre çeşitlenmenin en çok olduğu kentler Samsun,Trabzon,Giresun ve Rize'dir.Yerleşmelerin hemen yarısı gıda sanayiinde(311,312),üçte biri ağaç sanayiinde(331),dörtte biri ise inşaat malzemeleri sanayiinde(369) uzmanlaşmışlardır. Metal,metal işleri ve plastik sanayii(381,382,355-6),iki üç kentte ağırlık kazanmaktadır. Buradanda anlaşılmaktadır ki bölge kentlerinde,daha çok bölge ürünlerini işleyen ve bölge pazarlarına dönük üretim yapan sanayi türleri faaliyet göstermektedir.

.Sanayinin Niteliksel Gelişimi:

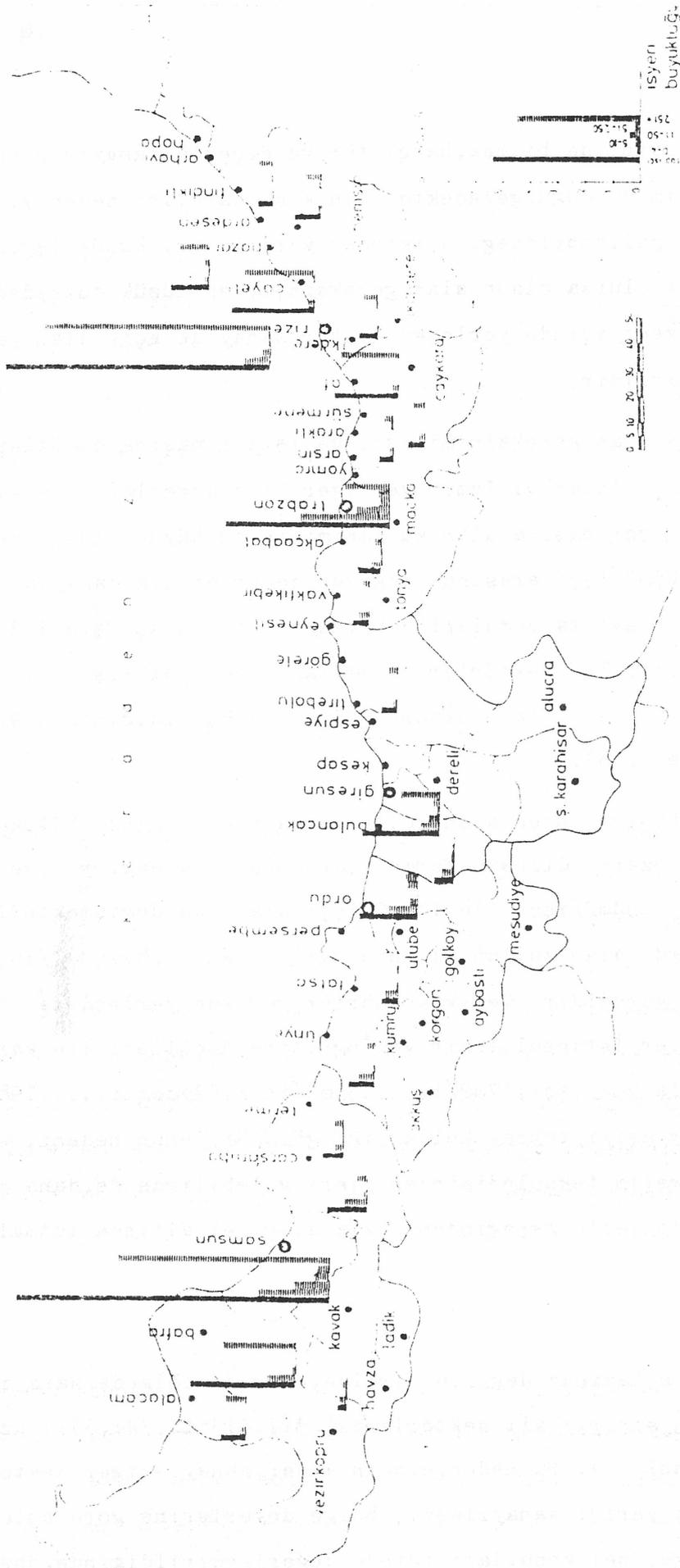
İşyerlerinin büyüklük gruplarına dağılımları incelendiğinde küçük işyerlerinin plansız dönem,büyük işyerlerinin ise planlı dönemde arttığı izlenmektedir(Bkz.Şekil 3). Özellikle büyük işyerleri grubunda(10-49, 50-249) yer alan işyerlerinin çoğu 1960-1970 arasında faaliyete geçmişlerdir.Büyük yatırım isteyen işyerleri(250+ grubu) ise 1970-1980 döneminde işletmeye açılmışlardır. İşyerlerinin büyüklük gruplarına göre kentler arası dağılımına bakıldığında(Bkz.Şekil4) büyük işyerlerinin(250+) başta Rize ve Samsun olmak üzere Rize çevresi kentler ile Trabzon,Giresun ve Bafra'da,orta boy işyerlerinin (10-49) Trabzon,Ordu,Samsun'da yoğunlaştığı gözlenmektedir.Geri kalan kentlerde ise 1-9 grubu işyerleri yer almaktadır.Büyük işyerlerinin çoğunluğu çay,tütün,ağaç işleri alanında faaliyet göstermektedirler.

.Sanayide Alan Kullanımı:

Bölge sanayinin sektörel ve nitel özellikleri ile mekansal dağılımı yanın-

ŞEKİL 3. İŞYERİ BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE İŞGÜCÜ DAĞILIMI

ŞEKİL 4: İŞYERLERİNİN BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE BÖLGESEL DAĞILIMI

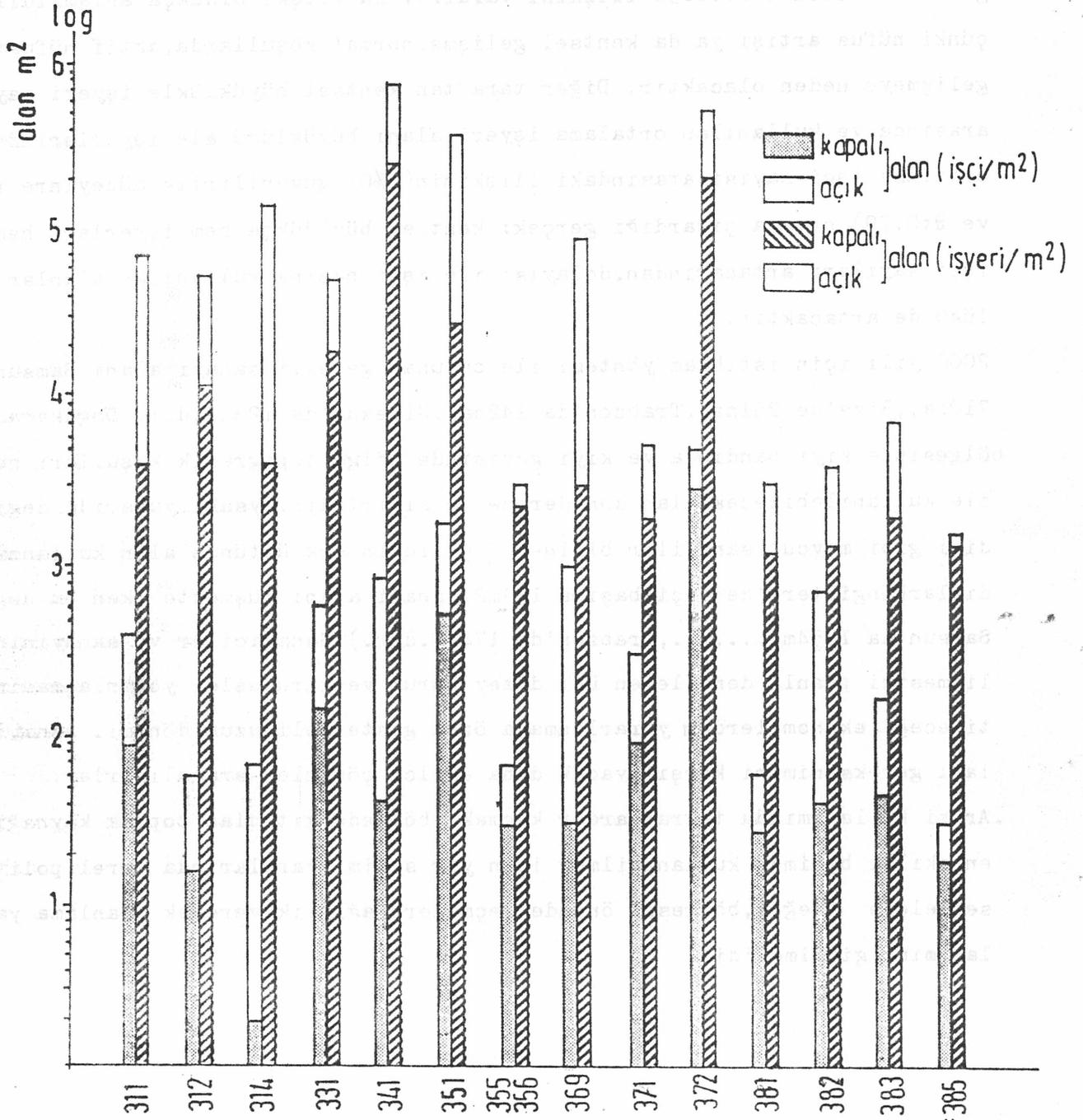
da alan kullanımlarını da bilmek, hangi tür ve ölçekte sanayinin ne ölçüde alana gereksinim duyduğu, gelecekte alan kısıtlamaları nedeniyle ne tip sanayinin bölgede gelişebileceği açısından yararlıdır. Küçük işyerlerinde hangi alt sektörde olursa olsun alan gereksinimi en düşük düzeydedir. Sanayi siteleri ya ^{da} kent içinde yerleşen bu tür sanayide açık alan ya hiç yoktur, ya da çok sınırlıdır.

Büyük işyerlerinde alan gereksinimi işçi ve işyeri başına ölçütleri üzerinden değerlendirilmiş İstanbul, İzmir ve diğer ülke değerleri ile karşılaştırılmıştır. Bölgede işçi başına alan kullanımının en büyük olduğu sektörler 6356m²/işçi ile 395m²/işçi arasında değişen değerlerle, sırasıyla metal (372), kimya (351), inşaat malzemeleri (369), kâğıt (341), ağaç işleri (331), ve gıda (311) sanayileridir. Tüm sektörler ortalaması ise 858m²/işçi dir, ki bu değer en çok alan kullanan iki sektör (372, 351) çıkarıldığında 309m²/işçi ye düşmektedir (Bkz. Şekil 5).

Kent bazında işçi başına düşen alan kullanımına bakıldığında büyük alanların Samsun başta olmak üzere Giresun, Terme, Çarşamba, Bulancak, Ordu ve Trabzon da olduğu görülür (1054m²/işçi ile 172m²/işçi arasında değişmektedir). Rize çevresi yerleşmelerde alan kullanımının sınırlı olması (87-63m²/işçi) çay sanayinin özelliği gereğidir. Gerek sektörler gerekse yerleşmeler bazında ortaya konan değerler İstanbul, İzmir ve İngiltere ölçütleri ile karşılaştırıldığında (sırasıyla 5m²/işçi, 17m²/işçi, 133m²/işçi) (Aydemir.....1983) genelde bölge sanayinin aşırı toprak kullandığı görülür. Bunun nedeni, her ne kadar bölge sanayinin üretim teknolojilerinden ileri gelebilirse de, daha çok işletmelerin çeşitli nedenlerle gereğinden fazla alanı el altında tutmalarıdır kanısındayız.

Sonuç:

- Bölge sanayii ülke bazında değerlendirilse, genelde bölgede sanayinin çok gelişmediği, ancak sınırlı alt sektörlerde (311, 313-14, 341, 371) uzmanlaştığı görülür (Bkz. Tablo I). Bu nedenle, her ne kadar, sanayi-diger sektörler arası alan kullanımı yarışması sanayileşmiş bölge değerlerine göre anlamsız gibi görülürse de bölge, özel koşulları içinde değerlendirildiğinde, önem kazanmaktadır.

ŞEKİL 5. SEKTÖRLERE GÖRE İŞÇİ BAŞINA ÜRETİM ALANI DAĞILIMI

.Kentleşmeyi salt nüfus artışı, endüstrileşmeyi de işgücü ve işyeri sayısındaki artış olarak aldığımızda, bunlar arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. (Kentlerin nüfus büyüklüğü ile kentlerdeki işçi sayısı arasında %01 güvenilirlikte $r=0.830$ ilişkisi vardır). Bu ilişki oldukça anlamlıdır, çünkü nüfus artışı ya da kentsel gelişme, normal koşullarda, aktif nüfusta gelişmeye neden olacaktır. Diğer taraftan kentsel büyüklükle işyeri sayısı arasında ve kullanılan ortalama işyeri alanı büyüklüğü ile işyerlerindeki ortalama işçi sayısı arasındaki ilişkinin(%01 güvenilirlik düzeyinde $r=0.97$, ve $r=0.79$) ortaya çıkardığı gerçek: kentler büyüdükçe hem işyerleri hemde işçi sayıları artacağından, dolayısı ile işçi başına kullanılan alanlar büyüklüğü de artacaktır.

2000 yılı için istihdam yöntemi ile bulunan gerekli sanayi alanı Samsun'da 710ha., Rize'de 251ha., Trabzon'da 242ha., Giresun'da 123ha. dır. Dogukaradeni bölgesinde kıyı bandında ve kıyı gerisinde bölge topografik koşulları nedeniyle kullanılabilir alan son derece de sınırlıdır. Oysaki, yukarıda değinildiği gibi mevcut sanayiler bilinen ölçütlerin çok üstünde alan kullanmaktadırlar (İngiltere'de işçi başına $133m^2$. sanayi alanı düşmekte iken bu değer Samsun'da $1054m^2$,, Trabzon'da $174m^2$. dir.). Sanayiciler ve sanayinin gelişmesini planla denetleyen üst düzey kurum ve kuruluşlar yoğunlaşmanın getireceği ekonomilerden yararlanmaya özen göstermeli, uzun dönemli sanayi alanı gereksinimini karşılayacak daha akılcı çözümler aramalıdır.

.Arazi kullanımında tekrarlardan kaçmak, bölgede kıt olan toprak kaynağını en akılcı biçimde kullanabilmek için yer seçimi kararlarında yerel politik seçmelere değil, bölgesel önemde seçmelere ağırlık verecek planlama yaklaşımına gidilmelidir.

Kaynakça:

- .AYDEMİR,Ş.,ERKONAK,S " Samsun-Hopa Kıyı Kuşağında Arazi Kullanımı ve Sonuçları" 7.Dünya Şehircilik Günü Kolokiyumu, Aralık,1983,Trabzon
- .KOCAMAN,TUNCER 20.Yüzyıl Sonuna Kadar Kent Nüfusları Tahminleri.,DPT, 1983,Ankara
- .TOPRAKSU GENEL MD. Doğukaradeniz Havzası Toprakları,1981,Ankara

